

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

درس دوم: اخلاق و خانواده (1)

هدف کلی درس:

آشنایی دانشجو با رابطه اخلاق و نقش آن در خانواده

هدف جزئی درس:

- خانواده و ویژگی های آن
- نقش رعایت عوامل و اصول اخلاقی در تحکیم روابط خانواده
- تربیت فرزند به اخلاق متناسب با روزگار آنها
- دوام خانواده تا چه حد به اخلاق وابسته است؟
- اصل تقدم اخلاق خانواده بر حقوق خانواده
- اصل تأمین نیازهای عاطفی و نقش آن در توسعه و تحقق مودت و رحمت الهی
- نگاه جامعه شناختی به رعایت اصول اخلاقی در خانواده

خانواده و ویژگی های آن ✓

خانواده کوچک ترین اجتماع انسانی است
از پیوند و روابط عاطفی و خونی برخوردار است
اعضای خانواده دارای تکالیف و حقوق خاصی هستند
اولین تجربه فرزندان در خانواده است
فرزندان بیشترین تاثیر را از خانواده می پذیرند
خانواده بیشترین حمایت را از فرزندان می کند
مامن و مکان مطمئن برای اعضای آن است

*نقش رعایت عوامل و اصول اخلاقی در تحکیم روابط خانواده ✓

- دارا بودن اخلاق خوش یکی از اصول بسیار مهم و سرنوشت ساز در حیات انسان ها است.
- خوش اخلاقی در محیط زندگی، انسان را از انواع نگرانی ها و تشنجات عصبی مصون می دارد،
- عامل بسیار مؤثری برای پیروزی بر مشکلات و دشواری هایی است
- خوش اخلاقی باعث استحکام دوستی و گرمی روابط خواهد شد
- حفظ حرمت و شخصیت دیگران، در گرو رعایت این مسئله است
- یکی از مؤثرترین عوامل فروپاشی خانواده ها، سوء خلق افراد خانواده است
- زمانی که بزرگان یک خانواده در فساد اخلاقی غرق باشند نسل ما بعد آن خانواده نیز راه آن ها را ادامه داده و با اخلاق زشت و ناپسند به جامعه تقدیم می گردند .
- امام صادق(ع) می فرماید: «لأعیش اهنأ من حسن الخلق»؛ «حیاتی خوش گوارتر از خوش خلقی نیست.» ۲

*تربیت فرزند به اخلاق متناسب با روزگار آنها ✓

- تربیت فرزند را باید با آگاهی از تفاوت های خود و فرزندان از حیث فضای فرهنگی و مناسبات اجتماعی صورت داد.
- باید فرزند را آماده ساخت تا اصول ثابت و نامتغیر اخلاق را متناسب با ظرف زمانی و مکانی زندگی خود رعایت کند.

1. پیشین، ص 258

2. عباس اسماعیلی یزدی، فرهنگ تربیت، ص 259

- این آمادگی او را برای مقابله با تلقینات مسموم توانا می‌سازد
- امنیت اخلاقی او را در دوران جوانی و بعد از آن تضمین می‌نماید.
- امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) فرمودند: «لا تؤدبوا اولادکم باخلاقکم لانهم خلقوا لزمان غیر زمانکم». «فرزندان خود را به اخلاق متناسب با روزگارشان مؤدب سازید، فرزندان خود را به اخلاق خودتان تربیت نکنید زیرا آنان برای زمانی غیر از زمان شما آفریده شده اند»^۳.

✓ *دوام خانواده تا چه حد به اخلاق وابسته است؟*

- بقاء و استحکام هر نهاد اجتماعی در گرو پایبندی به اصول اساسی و اخلاق است
- بی‌انضباطی اخلاقی مهم‌ترین عامل فروپاشی خانواده می‌تواند باشد
- خانواده به عنوان کوچک‌ترین نهاد اجتماعی برای بقا و استمرار محتاج پایبندی به ضوابط شرعی و الزامات اخلاقی و حقوقی است
- مهم‌ترین عامل پیوند دهنده اجزاء خانواده خصوصا بین زن و مرد و با یکدیگر، از دیدگاه قرآن محبت و مودت بین زوجین و به تبع آن بین تمامی اعضای خانواده است.
- قرآن برای استحکام، ثبات و امنیت خانواده، هم بر عوامل درون‌زا و هم بر عوامل برون‌زا تأکید دارد.
- خدای متعال، کانون خانواده را محل آرامش و خانواده را کانون مودت و رحمت معرفی می‌کند
- یکی از عوامل مؤثر برای حفظ و افزایش محبت در کانون خانواده، بیان و ابراز محبت است
- قرآن می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^۴ «و از نشانه های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید ، و در میانتان مودت و رحمت قرار داد در این نشانه هایی است برای گروهی که تفکر می کنند!»
- حضرت علی علیه‌السلام فرمود: «ثَلَاثٌ يُوجِبْنَ الْمَحَبَّةَ : حُسْنُ الْخُلُقِ وَ حُسْنُ الرَّفْقِ وَ التَّوَضُّعُ» سه چیز باعث ایجاد محبت می‌شود: «حسن خلق، حسن رفتار و تواضع».
- بر همین اساس برای تداوم این نهاد و استحکام پایه های آن علاوه بر حقوق به اخلاق نیز نیازمندیم.

✓ *اصل تقدم اخلاق خانواده بر حقوق خانواده*

3 - مطهری، مرتضی، اسلام و مقتضیات زمان، ج ۱، ص ۲۷۴ ۲۷۵

4 - سوره روم آیه 21

بنا به دیدگاه قرآن، طبیعت خانواده و نوع رابطه اعضای آن به صورتی است که حقوق به تنهایی قادر نیست این روابط را تنظیم نماید. آنچه که خانواده را اداره می کند، اخلاق است و حقوق بیان شده در این حوزه برای زمان اختلاف و رجوع به دادگاه است. زندگی که بر اساس حق من و تکلیف تو شکل بگیرد، نمی تواند دوام داشته باشد. طبیعت خانواده با این روش ها سازگار نیست. اگر اخلاق نباشد، به زن و مرد این اجازه را می دهد که کارهایی را که واجب فقهی نیست یا انجام ندهند یا در مقابل، طلب اجر و مزد نمایند. زن می تواند در مقابل کارهای خانه، نگهداری و شیر دادن کودک، درخواست اجر و مزد نماید، و مرد نیز می تواند در مقابل بسیاری از خواسته های زن مخالفت کند و به این بهانه که وظیفه ای ندارد، بسیاری از مخارج زندگی را به عهده نگیرد. اخلاق به جای این دستورات خشک، به تفاهم، مدارا و محبت، شفقت و احسان توصیه می کند. خانواده یک سازمان حقوقی نیست که صرفاً با رعایت قوانین حقوقی بتوان در آن ایجاد نظم کرد و خانواده ای با آرامش و ثبات داشت.

✓ *اصل تأمین نیازهای عاطفی و نقش آن در توسعه و تحقق مودت و رحمت الهی*

- مهم ترین عامل دوام و رشد خانواده روابط عاطفی و محبت بین اعضای آن است
- اهمیت دادن به روابط عاطفی در میان اعضای خانواده، یک اصل بوده است
- پیدایش رابطه عاطفی، میان مرد و زن آن دو را دلسوز و یار و حامی یکدیگر قرار می دهد.
- نقش مهمی در تأمین مصلحت کل خانواده ایفا کند
- با رعایت اصول اخلاقی رابطه عاطفی (زندگی بر اساس محبت و عشق) بین آنها قوی تر می شود
- زنجیره اصلی حفظ خانواده عقد قرارداد نیست؛ بلکه عشق و محبت است
- محبت در آرامش زندگی تأثیر بسزایی دارد، رفتار محبت آمیز همسران با یکدیگر موجب آرامش خانواده و سلامتی روح و روان فرزندان خواهد شد
- و آرامش باعث رشد اعضای خانواده شده، استعدادها خفته آنها را بیدار خواهد نمود.⁵
- نیرومندترین عامل دوام و رشد خانواده عاطفه و محبت اعضای خانواده به یکدیگر است
- قرآن کریم در آیهی دیگر از زن و مرد، به عنوان لباس یکدیگر یاد می نماید: «هن لباس لکم و انتم لباس لهن»؛ «آن ها لباس شما هستند و شما لباس آنها بید»⁶
- علامه طباطبائی رحمه الله در تفسیر این آیه میفرماید «لباس یعنی ساتر و هر کدام از زوجین دیگری را از پیروی فسق و فجور باز می دارد، پس بدیهای او رامی پوشاند و عورت او را مستور می کند و استعاره

⁵ - مهدوی کنی، صدیقه؛ (1388)، ساختار گزاره های اخلاقی قرآن (رویکردی معناشناختی)، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، چاپ دوم 1389.

6 - سوره بقره/ آیه 187

لطیفی در این کلام وجود دارد، چون انسان با جامه عورت خود را می پوشاند از دیگری، اما خود جامه از نظر دیگران پوشیده نیست» 7. لباس از یکسو انسان را از سرما و گرما و خطر بر خورد اشیا به بدن حفظ می کند، و از سوی دیگر عیوب او را می پوشاند. و از سوی سوم زینتی است برای تن آدمی.

✓ * رعایت اصول اخلاقی در خانواده عامل سلامت خانواده است

➤ نخستین مدرسه هر انسانی دامن مادر و آغوش پدر اوست، که نخستین درسهای فضیلت یا رذیلت را می آموزد

➤ ناهنجارها و رفتارهای ساختار شکنانه اخلاقی، سوزاننده دارایی های عرض و آبرو و نابودکننده شخصیت و منزلت انسان، در خانواده و جامعه است،

➤ بد اخلاقی، و سوء رفتار، همچون هیزم و آتش گیره های سوزاننده ای است که تمام هستی و کیان خانواده را به باد داده و آن را به خاکستر تبدیل می کند.

➤ قرآن می فرماید: «یا ایُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَکُمْ وَ أَهْلِیْکُمْ نَاراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ» 8؛ ای کسانی که ایمان آورده اید خود و اهلتان را از آتشی که هیزم آن مردم و سنگها هستند حفظ کنید .

➤ از امام صادق علیه السلام روایت گردیده که فرمودند: وقتی این آیه نازل شد مردم گفتند: ای رسول خدا چگونه خود و اهلمان را حفظ کنیم؟ پیامبر صلی الله علیه و آله جواب دادند: «عمل شایسته را انجام دهید و اهل خود را نیز بدان متذکر کنید. پس آنان را بر طاعت خدا ادب نمایید».

➤ سپس امام صادق علیه السلام فرمودند: آیا نمی بینید که خدا به پیامبرش می فرماید: خانواده خود را به نماز امر کن و بر آن مداومت بنما «وَ أَمْرُ أَهْلِکَ بِالصَّلَاةِ وَ اصْطِبْرٌ عَلَیْهَا لَا نَسْأَلُکَ رِزْقاً نَحْنُ نَرْزُقُکَ وَ الْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى» 9. «خانواده خود را به نماز فرمان ده و بر انجام آن شکیبا باش! از تو روزی نمی خواهیم (بلکه) ما به تو روزی می دهیم و عاقبت نیک برای تقواست!»

➤ رسول گرامی اسلام (ص) فرمود: «خَيْرُکُمْ خَيْرُکُمْ لِنِسَائِکُمْ وَ أَنَا خَيْرُکُمْ لِنِسَائِیْ» : بهترین شما کسانی هستند که به زنهای خود مهربانتر باشند و من بیش از همه به زنانم خوبی می کنم» 10

7 - المیزان فی تفسیر القرآن، ج 2، ص 44.

8 - سوره تحریم آیه 6

9 - سوره طه/ 132

10 - ابن بابویه، 1413ق، ج 3: 425

➤ علی علیه السلام فرمود: «حُسْنُ الْأَخْلَاقِ بُرْهَانُ كَرَمِ الْأَعْرَاقِ»؛ «اخلاق پاک و نیک، دلیل وراثت‌های

پسندیده انسان (از پدر و مادر) است» ۱۱ به همین دلیل در خانواده های پاک و با فضیلت غالباً فرزندان

با فضیلت پرورش می یابند و بعکس افراد شرور غالباً در خانواده های شرور و آلوده اند.

➤ در حدیث دیگری از همان حضرت می خوانیم: «عَلَيْكُمْ فِي طَلَبِ الْخَوَائِجِ بِشَرَفِ النَّفْسِ وَ ذَوِي الْأَصْوَلِ

الطَّيِّبَةِ فَإِنَّهَا عِنْدَهُمْ أَفْضَى وَ هِيَ لَدَيْهِمْ أَرْكَى»¹²؛ «در طلب حوائج به سراغ مردم شریف النفس که در

خانواده های پاک و اصیل پرورش یافته اند بروید، چرا که نیازمندیها نزد آنها بهتر انجام می شود و

پاکیزه تر صورت می گیرد»

➤ امیرمؤمنان علی (علیه السلام) در یکی از کلمات خود تعبیری دارد که نشان می دهد که خلق و خوی

پدران میراثی است که به فرزندان می رسد؛ می فرماید: «خَيْرُ مَا وَرَثَ الْأَبَاءُ الْأَبْنَاءُ الْأَدَبُ»؛ «بهترین

چیزی که پدران برای فرزندان خود به ارث می نهند ادب و تربیت صحیح و فضائل اخلاقی است.»^{۱۳}

✓ *نگاه جامعه شناختی به رعایت اصول اخلاقی در خانواده

➤ اخلاق اجتماعی از مهمترین بخش های اخلاق اسلامی است.

➤ انسان نیازمند زندگی در اجتماع می باشد

➤ لازمه نیازمندی یاری گرفتن و یاری رساندن است (عمل به معروفات)

➤ حسن روابط اجتماعی بشر در سایه اخلاق جمعی شکل می گیرد

➤ خانواده به عنوان بنیادی ترین نهاد اجتماعی مسئولیت جامعه پذیری افراد خانواده و رفع نیازهای آن را

دارد.

قرآن کریم می فرماید: « وَ لَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ

الْمُقْلِحُونَ »^{۱۴} (و باید از میان شما گروهی [مردم را] به نیکی دعوت کنند و به کار شایسته وادارند و از زشتی

بازدارند و آنان همان رستگارانند)

پیامبر اسلام (ص) فرمود: «أَتَكْمَلُنَّ تَسْعُوا النَّاسَ بِأَمْوَالِكُمْ فَسَعَوْهُمْ بِأَخْلَاقِكُمْ» با دارایی خود نمی توانید دل مردم

را به دست بیاورید پس دلشان را با اخلاق (نیک) به دست آورید. 15.

11 - غررالحکم (اخلاق در قرآن (جلد 1؛ اصول مسائل اخلاقی) رابطه اخلاق و تربیت خانوادگی در احادیث اسلامی

12 - همان

13 - غررالحکم (اخلاق در قرآن (جلد 1؛ اصول مسائل اخلاقی) رابطه اخلاق و تربیت خانوادگی در احادیث اسلامی

¹⁴ - سوره آل عمران آیه 104

15 - نثرالدرج، ج 1، ص 123

❖ همچنین فرمودند: «صَلَةُ الرَّحِيمِ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ وَ حُسْنُ الْجَوَارِ يَعْمُرَانِ الدِّيَارَ وَ يَزِيدَانِ فِي الْعِمَارِ»^{۱۶} صلّه رحم، خوش اخلاقی و خوش همسایگی، شهرها را آباد و عمرها را زیاد می کند.

قرآن و روایات در نگاه جامعه شناختی، خانواده را به سمت و سوی معروفات و امور خیر و هنجارهای اجتماعی و سازگار کردن افراد در همگامی با جامعه و قوانین اجتماعی و قانون مداری سوق می دهد. دعوت به معروفات یعنی حرکت معقولانه کردن در جامعه است. زمینه ساز این حرکت بزرگ و تربیت صحیح در خانواده باید مهیا شود و شخصیت اجتماعی فرد در خانواده شکل بگیرد، تا بتواند روابط اجتماعی درستی را با افراد جامعه برقرار کند. و عامل ناهنجارهای اجتماعی نشود و به انحراف دچار نگردد..

افرادی که تعاملات خانوادگی ناسالم و هنجارشکنانه دارند، روابط اجتماعی آنها با دیگران بر اساس ایجاد فضای بی اعتمادی، بدبینی، حسادت، کینه، عدم مشارکت پذیری اعضای خانواده، عدم احساس مسئولیت، بد زبانی، وجود هرزگی های کلامی، رعایت نکردن نزاکت های اخلاقی و کلامی در روابط خانوادگی، ارتباط با افراد نابهنجار و خصوصا ارتباط خانوادگی با خانواده های ساختارشکن اخلاقی و بی بند بار، باعث ناسازی جامعه پذیری افراد و اعضای خانواده و دارا بودن اختلالات شخصیتی فرد و بروز آن در جامعه است. و نتیجتا باید شاهد بروز کجروی ها و انحرافات اخلاقی و اجتماعی شکل گیری خرده فرهنگ های غیر همسو و خلاف کار، افزایش جرم و جنایت، فساد و فحشاهای خانوادگی، ارتباط های نامشروع، ناامنی اخلاقی، قانون گریزی، عدم رعایت حقوق دیگران، اختلالات امنیتی، گریز از مسئولیت های فردی و اجتماعی، در جامعه باشیم که به نوبه خود هزینه های زیادی به عهده جامعه خواهد گذاشت.

1. محیط خانواده بعنوان اولین محیط اجتماعی را توضیح دهید
2. نقش رعایت عوامل و اصول اخلاقی در تحکیم روابط خانواده را توضیح دهید
3. تربیت فرزند به اخلاق متناسب با روزگار آنها را بیان کنید
4. دوام خانواده تا چه حد به اخلاق وابسته است؟ را توضیح دهید
5. اصل تقدم اخلاق بر حقوق را توضیح دهید
6. اصل تأمین نیازهای عاطفی و نقش آن در توسعه و تحقق مودت و رحمت الهی را بیان کنید
7. دیدگاه علامه طباطبائی را در مورد آیه «هن لباس لکم و انتم لباس لهن» بنویسید
8. چگونه رعایت اصول اخلاقی در خانواده از نگاه قرآن عامل سلامت خانواده می باشد بیان کنید
9. نگاه جامعه شناختی به رعایت اصول اخلاقی در خانواده را توضیح دهید